

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

О. В. Тагліна
Г. Ж. Іванова

Я у світі

4

клас

УДК [504:372.32](100):[37.03:373.3](075)
ББК 20.1+74.200.5я71
Т 12

Рецензенти:

Ткачова Наталія Олександрівна, доктор педагогічних наук,
професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
Павленко Валентина Миколаївна, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри прикладної психології факультету психології
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Умовні позначки

— Дай відповідь
на запитання

— Робота в парі

— Робота
зі словничком

— Поміркуй

— Дослід

— завдання, для виконан-
ня якого необхідно здійснити
інформаційний пошук на елек-
тронному освітньому ресурсі
interactive.ranok.com.ua
або в бібліотеці

Тагліна О. В.

Т 12 Я у світі: підруч. для 4 класу загальноосвіт. навч. закладів / О. В. Тагліна,
Г. Ж. Іванова. — Х. : Видавництво «Ранок», 2015. — 144 с. : іл.

ISBN

УДК [504:372.32](100):[37.03:373.3](075)
ББК 20.1+74.200.5я71

Запрошуємо до діалогу щодо підручника: pidruchnik-2015@ranok.com.ua

ЛЮДИНА

§ 1. Неповторність кожної людини

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Закінчи речення. **i**

- Людина — це частина природи і частина ...
- Людина відрізняється від тварин тим, що вона ...

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Розгляньте малюнок. Обговоріть із сусідом по парті, чи є на світі абсолютно однакові люди. Чим схожі та чим відрізняються ці хлопчики-близнюки?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Чи справді кожна людина є неповторною?

Знайди у словничку (с. 139) слово **неповторний**. Довідайся його значення.

Розгляньте зображення писанок. **i**

*Майстриня
Гулій Ольга
Михайлівна*

*Майстриня
Василишин
Оксана Іванівна*

*Майстер Горо-
децький Тарас
Йосипович*

Яка з них тобі найбільше сподобалась? Чим писанки схожі? Чим вони відрізняються? Чому писанки вийшли різні? Чи подобається тобі, що вони різні?

Ознайомся з думкою інших людей

Світ, у якому ми живемо, багатий і різноманітний. Природа навколо нас яскрава й різнобарвна. Кожна істота на землі унікальна й неповторна.

Головним чудом світу є людина. Вона може мислити, творити, любити, вірити, цінувати дружбу, оберігати ближнього. Цим люди схожі.

Але кожен із нас — неповторна людина. Ми відрізняємось один від одного своєю зовнішністю: кольором очей та волосся, формою обличчя та

носа, зростом. Ми по-різному думаємо, сміємося та плачемо, співаємо та розмовляємо. У нас різні інтереси та здібності, різні характери.

Неповторність людини — це поєднання її здібностей, зовнішності та рис характеру. Завдяки своїй неповторності кожна людина доповнює світ. У світі однакових людей жити було б нецікаво.

 Поясни запис.

Неповторність людини = зовнішність + здібності + риси характеру

 Прочитай уривок із казки Василя Сухомлинського «Пурпурова квітка».

— Хто ти? — спитала Квітка.

— Я каштан. Каштанова Квітка.

— А чого ж ти не пурпурова? Чого ти біла, небо — блакитне, а дерево — зелене?

— Якби все у світі було однакове, то не було б і краси, — відповіла Каштанова Квітка.

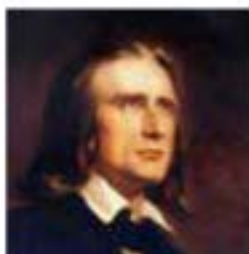
Вибери речення, що виражає головну думку казки.

- Я не такий, як ти. Усі ми різні.
- Я сприймаю тебе таким, який ти є.
- Усі ми різні, і це прекрасно.

Якщо я чимось на тебе не схожий,
я цим зовсім не ображаю тебе, а, навпаки,
обдаровую.

*А. де Сент-Екзюпері,
французький письменник і авіатор*

Кожна людина — це неповторний світ.

Г. Гейне, німецький поет

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- кожна людина неповторна;
- неповторність людини — це поєднання її зовнішності, здібностей і рис характеру;
- неповторність людини — це велика цінність;
- я — неповторна людина.

Я ПРАГНУ

- сприймати й поважати неповторність кожної людини.

§ 2. Життя людини — найвища цінність

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Закінчи речення.

- Я неповторна людина, тому що ...
- Мій друг (подруга) неповторна людина, тому що ...

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Розглянь малюнки. Згадай казку Валентина Катаєва «Квітка-семицвітка», розкажи про бажання Жені.

Уяви, що в тебе є чарівна квітка-семицвітка. Чого б ти забажав?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Що є для людини найвищою у світі цінністю?

Знайди у словничку (с. 141) слово **цінність**. Довідайся його значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Прочитай уривок із казки Астрід Ліндгрен «Малий і Карлсон, що живе на даху».

А через годину, як Малий лежав уже в ліжку, біля нього зібралась уся родина, ніби це був день його народження. Але тато сказав дуже поважно:

— Невже ти не розумів, що ми будемо хвилюватися? Не думав, що мама журитиметься й плакатиме?

Малий заворушився на ліжку.

— Ну чого було хвилюватися? — буркнув він.

Мама міцно-міцно обняла його.

— Подумай тільки, а якби ти впав? — сказала вона. — Якби ми втратили тебе?

— Ви б тоді жалкували за мною? — з надією в голосі спитав Малий.

— Звичайно, жалкували б, а як же ти гадаєш? — відповіла мама. — Ти ж сам знаєш, що ми не віддали б тебе ні за які скарби на світі.

— Не віддали б навіть за сто тисяч мільйонів крон?

— Навіть за сто тисяч мільйонів крон.

— То я так дорого коштую? — здивувався Малий.

— Еге ж, — сказала мама і обняла його ще раз.

Малий міркував собі: сто тисяч мільйонів крон, яка величезна купа грошей! Невже він справді може так дорого коштувати? Адже цуценя, чудове цуценя можна купити всього лише за п'ятдесят крон.

— Слухайте, тату, — сказав нарешті Малий, — якщо я справді коштую сто тисяч мільйонів крон, то чи не можна мені одержати з цих грошей п'ятдесят крон, щоб я купив собі маленького песика?

 Яку цінність мала на увазі мама?

 Розгляньте малюнок. Що ховав Коцій Безсмертний у скрині під величезним дубом?

Ознайомся з роздумами психолога.

Життя насамперед

Головне, щоб усі були живі та здорові.

Все інше можна вирішити потім.

...Якщо будуть зіпсовані речі або меблі — можна купити інші. Якщо хтось вважатиме тебе боягузом або наклепником, — у нього ще буде час переконатися, що він помиляється. Якщо друзі виявляться невірними, можна знайти інших.

І тільки живих людей нічим не заміниш, а здоров'я іноді вже не повернеш.

Л. Петрановська

Уважно прочитай рядки з Конституції України.

Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.

Розділ II, стаття 27

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- життя є найвищою цінністю;
- ніхто не має права зазіхати на життя будь-якої людини.

Я ПРАГНУ

- не завдавати шкоди ні собі, ні іншим.

§ 3. Людське «Я»

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Прокоментуй схему.

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Які складові свого «Я» людина отримує від народження? Чого навчається протягом життя?

Що відчувають діти? Як ви про це дізналися?

Коли ти відчував страх, а коли радість? Де живуть страх і радість?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Як навчитися розуміти себе й інших людей?

Знайди у словничку (с. 137, 139, 140) слова **особистість**, **почуття**, **емоції**. Довідайся їхні значення.

ОЗНАЙОМСЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Кожен улаштований по-своєму, і немає людини, яка була б закінченим лиходієм. Немає й таких, хто поєднував би в собі всі достоїнства: красу, стриманість, розум, смак і вірність. Кожен гарний по-своєму, і важко сказати, хто ж насправді кращий.

Мурасакі Сікібу, японська письменниця

Ти вже знаєш, що в кожній людини є своє унікальне й неповторне «Я». Воно виявляється в зовнішності й людських якостях. Зовнішність: колір шкіри, волосся, форму носа — людина має від народження. А людські якості набуваються й розвиваються протягом усього життя. Людина розвиває мислення й мову, пам'ять і увагу, вчиться спілкуватися з іншими людьми, засвоює правила поведінки в суспільстві. Людину, яка працює над собою, виховує в собі позитивні риси характеру, намагається бути корисною іншим людям, називають особистістю.

Колись давно помітили, що в людини є два світи. Один — зовнішній світ. Це всі явища і предмети, що оточують людину. Їх можна побачити.

Другий — внутрішній світ людини. У ньому «живуть» думки, пам'ять, почуття, емоції, бажання, здібності.

Внутрішній світ кожної людини індивідуальний і неповторний, адже в кожного з нас різні бажання, почуття, емоції, характери. Для того щоб жити щасливо, дуже важливо пізнати себе, свій внутрішній світ, навчитися розуміти інших людей. Самопізнання — це виявлення своїх якостей, здібностей, рис характеру. Як це робити? Із чого починати? По-перше, думати, по-друге, спостерігати за собою, ставити собі запитання, по-третє, багато читати.

Яку людину називають особистістю?

Чого потрібно навчитися для того, щоб жити щасливо?

Що таке самопізнання?

Назвіть складові внутрішнього світу людини.

Прочитай уривок із казки Ігоря Вачкова «Чарівні дзеркала».

Карі подивилася вниз і побачила на підлозі кошеня, яке лапкою мило мордочку. Раптом воно заговорило людським голосом.

— Це чарівні дзеркала. Їх тобі подарувала добра Чарівниця на день твого народження. У зеленому дзеркальці ти побачиш себе такою, якою уявляєш себе сама. У червоному — такою, якою

тебе бачать інші люди. А в блакитному дзеркальці — відображення такої, якою ти є насправді.

— Але чому ж у мене в дзеркалах така різна зовнішність? — розгублено запитала Карі.

— Чарівні дзеркала відображають не тільки зовнішність, — муркочучи сказало кошеня.

 Що відображали чарівні дзеркала?

 Проведи дослідження «Як виникають почуття».
Розглянь малюнки.

 Яка мрія була в Ганнусі? Чи здійснилася вона?
Що відчуває Ганнуся?
Як ти дізнався, що Ганнуся щаслива?

Яке бажання було в Ромчика? Чи здійснилось воно? Які почуття виникли в Ромчика? Що підказує, що Ромчик сердиться?

Почуття людей пов'язані з їхніми бажаннями. Здійснюються бажання — люди радіють, почувуються задоволеними, щасливими. Не здійснюються — люди засмучуються або сердяться. Робити висновки про почуття ми можемо за емоціями, що виявляються в жестах, позі та виразі обличчя людини.

Немає нічого поганого в тому, що люди засмучуються або сердяться. Погано, якщо такі почуття тривають довго. І погано, якщо людина через свої негативні емоції ображає інших. Ось чому треба вчитися володіти своїми емоціями.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- людину, яка працює над собою, виховує позитивні риси характеру, намагається бути корисною іншим людям, називають особистістю.

Я ПРАГНУ

- навчитися розуміти інших людей.

§ 4. Справжня особистість

Повтори те, що знаєш

Закінчи речення.

- Особистість — це людина, яка ...

Поясни запис.

Успіх = здібності + працелюбність

Кого, на твою думку, називають славетними людьми? Кого зі славетних українців ти знаєш? Які риси характеру допомогли цим людям досягти успіху? **i**

Поділися своїми думками

Чому зображених на фото людей вважають справжніми особистостями?

Ольга Свідерська — спортивна гордість України, плавчиня, майстер спорту міжнародного класу, володарка багатьох золотих медалей чемпіонату світу з плавання серед спортсменів з ураженням опорно-рухового апарату та вадами зору.

На чемпіонаті світу з плавання у Монреалі вона виграла сім золотих медалей і встановила шість світових рекордів.

Єгор Дементьєв — український велогонщик, дворазовий чемпіон літніх Паралімпійських ігор 2012 року.

2011 року він потрапив у ДТП й отримав перелом хребта. Єгор провів у ліжку чотири місяці. Лікарі заборонили йому вставати, але він подолав хворобу й знову займається своїм улюбленим видом спорту.

Леся Українка — ніжна, тендітна, надзвичайно талановита жінка. Тяжко хворіючи, вона перемагала біль і не припиняла писати вірші. Леся Українка не корилася долі, вона була мужньою людиною.

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Яку людину вважають справжньою особистістю?

Знайди у словничку (с. 141) слово **успіх**. Довідайся його значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Поясніть прислів'я.

- Хто не стикався в житті із труднощами, ніколи не стане справжньою людиною.
- Воля і крізь скелю пройде.
- Хто жив для народу, той житиме вічно.

Прочитай притчу.

Двоє друзів і старий жебрак

В одному селі жили двоє друзів — Андрій і Сергій. Якось, коли вони сиділи і мріяли про великі подвиги, завдяки яким їхні імена залишаться у віках, до них із проханням принести води звернулася стара хвора сусідка. Андрій відповів, що йому треба готуватися до великих справ, тому ніколи займатися дурницями. А Сергій мовчки встав і приніс води. Після цього він став щодня заходити до хворої жінки, щоб допомогти їй.

Іншого разу до друзів підійшов старий жебрак і попросив нагодувати його. «Не заважай,— сказав йому Андрій,— ти всього лише старий жебрак, а я думаю про те, як нагодувати всіх людей на світі». А його друг встав і виніс із хати коржик. Старий подякував йому і сказав: «Не той жебрак, у кого кишенька з дірою, а той, у кого

душа порожня. Не той великий, хто сам про себе так думає, а той, кого люди таким вважають за справи його».

Минув час. Один із друзів став базікою та неробою, а інший, незважаючи на молодість, — одним із найшанованіших людей, до думки якого прислухалися навіть старі. Слава про доброго й мудрого юнака живе й досі, а про іншого ніхто не згадує.

 За що люди стали поважати Сергія? Чому вони вважають його особистістю?

 Поясніть вислів.

Люди стають успішними у хвилину, коли вони вирішили, ким бути.

Архімед, давньогрецький учений

 Дізнайся про видатного вченого.

Видатний учений Архімед народився й жив у Стародавній Греції, у місті Сіракузи на острові Сицилія. Він запропонував зручний спосіб обчислення площі різних геометричних фігур: трикутника, круга, циліндра, конуса.

Архімед був видатним інженером свого часу. Йому належить понад сорок винаходів, серед яких «архімедів гвинт», планетарій, механізми для підняття важких речей, бойові металеві машини.

Коли римське військо під командуванням Марцелла напало на Сіракузи, учений став організатором інженерної оборони міста. Потужні катапульти прицільно стріляли каменями. Берегові крани закидали кораблі противника кам'яними та свинцевими брилами.

Марцелл змушений був відступити: «Що ж, доведеться нам припинити війну проти геометра». Він перейшов до тривалої облоги міста. І тільки зрада допомогла римлянам захопити Сіракузи.

Полководець Марцелл наказав своїм солдатам зберегти життя вченого. Але римський воїн не впізнав Архімеда й убив його.

На могилі Архімеда вставлено пам'ятник із зображенням кулі та циліндра — символів його геометричних відкриттів.

 Чому полководець Марцелл наказав своїм солдатам зберегти життя вченого?

Чому про Архімеда пам'ятають і тепер, хоча минуло вже багато часу?

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- справжня особистість — це людина, яка долає перешкоди на шляху до мети, досягає успіху в житті, завжди готова допомогти іншим.

Я ПРАГНУ

- стати справжньою особистістю.

§ 5. Можливості людини

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Чи можна назвати особистістю людину, яка самостійно приймає рішення й бере на себе відповідальність за свої вчинки? Чому?

Що може робити тільки людина? Обери відповідні слова із поданих: *стрибати, літати, плавати, зростати, розвиватись, дихати, думати, створювати, бачити, читати, їсти, пізнавати.*

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Розглянь малюнки.

Чому людина змогла полетіти?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Які можливості має людина?

Знайди у словничку (с. 139) слово **МОЖЛИВІСТЬ**. Довідайся його значення.

ОЗНАЙОМСЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Пояснить прислів'я.

- Доки не впріти, доти не вміти.
- Не силою треба боротися, а вмінням.
- Хто що вміє, то і діє.

Ти вже знаєш, що від народження кожна людина має певні здібності. Одні гарно співають або малюють, інші швидко рахують або вправно рухаються. А є такі, що вміють створювати красиві вироби, які дивують інших. Але свій дар треба розвивати. Щоб удосконалити свої здібності, треба мати бажання, бути працелюбним і наполегливим.

Прикладом працелюбності й наполегливості є видатний український письменник Іван Франко. Він народився в невеликому селі на Галичині. У дитинстві в батьківській кузні він прислухався до розповідей простих людей. Співчуття до бідних і покривджених великий Каменяр проніс крізь усе своє життя.

Івана Франка називають титаном праці, бо саме завдяки наполегливості він досяг великих успіхів: став відомим письменником і казкарем, громадським діячем, перекладачем.

Галина Уланова народилася в Санкт-Петербурзі в сім'ї артистів балету. Уже в дев'ять років вона вступила до Петроградського хореографічного училища. Дівчина зрозуміла, що життя балетного артиста — це постійна важка праця. Вона вражала всіх своєю завзятістю й працьовитістю. Найголовнішим словом у її житті стало «треба». Зовсім скоро маленька балерина стала однією з перших учениць у класі.

Після хореографічного училища Галина Уланова почала танцювати в театрі опери та балету. Не все в неї виходило відразу добре, і вона знову й знову тренувалася так, що в кінці заняття рушник був мокрим від поту. Звичка старанно працювати і принесла їй успіх.

Шанувальники балету називали її богинею. Навіть на вершині слави вона, як і завжди, ставилася до себе дуже вимогливо: рано вставала,

старанно працювала, ніколи не спізнювалася на репетиції, шанобливо ставилась до інших людей. Працюючи над роллю, багато читала.

Видатна балерина виховала чимало талановитих артистів балету. Учні згадують про неї як про доброго й терплячого вчителя.

Галина Уланова — єдина балерина, якій за життя було встановлено пам'ятники в Санкт-Петербурзі та Стокгольмі. У Голландії вивели сорт тюльпанів «Уланова». У квартирі, де жила всесвітньо відома балерина, тепер музей Галини Уланової.

Якими рисами свого характеру Галина Уланова вражала оточуючих?

Яке слово стало для неї найголовнішим у житті?

Закінчіть речення.

Галина Уланова стала знаменитою балериною, тому що ...

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- кожна людина має великі можливості для досягнення будь-якої своєї мрії;
- для досягнення своєї мрії людина повинна мати бажання та бути працювитою і наполегливою.

Я ПРАГНУ

- наполегливо працювати, щоб досягти своєї мрії.

§ 6. Досягнення успіху

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Закінчи речення. **i**

- Успіх — це ...
- Для досягнення успіху людині треба ...

Прочитайте притчу Дональда Біссета.

Дракон Комодо

Жив-був на світі дракон. Звали його Комодо. Він умів вивергати вогонь, і тому мешканці міста його боялися. Зачувши його кроки, всі розбігалися й ховалися. А не почути було неможливо, бо Комодо носив три пари взуття, адже у дракона було аж шість ніг! І всі шість черевиків разом та ще кожен черевик окремо жахливо рипіли.

Якось Комодо зустрів дівчинку Сюзі, яка його анітрохи не злякалася.

— Навіщо ти вивергаєш вогонь? — запитала вона. — Ти ж усіх лякаєш!

— Ну, — відповів дракон, — я... не знаю. Якось не думав про це. А що, більше не треба лякати?

— Звичайно, не треба, — сказала Сюзі.

— Гарзд, не буду, — пообіцяв Комодо.

Вони попрощалися, і Сюзі пішла додому. Уже сутеніло, а ліхтарник Чарлі чомусь не запалював вуличних ліхтарів, і перехожі не бачили дороги.

Виявилося, що він навіть не підводився цього дня із ліжка. Чарлі дуже втомився напередодні й не встиг ще як слід відпочити. Він спав і жував уві сні бутерброд.

А мер міста сер Вільям дуже сердився.

І тут Сюзі спало на думку, що треба робити. Вона побігла до печери Комодо і привела дракона в місто. Вони вдвох обійшли всі вулиці, дракон вивергав вогонь і запалював ліхтарі.

Жителі міста дуже зраділи і з того часу зовсім не боялися дракона. І кожен рік, коли ліхтарник Чарлі їхав у відпустку, вони кликали Комодо запалювати на вулицях міста ліхтарі.

 Чому дракона Комодо спочатку всі боялися, а потім полюбили?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Як досягти успіху?

 Знайди у словничку (с. 141) слово **філософ**. Довідайся його значення.

Прочитай розповідь про відому людину.

У Стародавньому Китаї жив філософ Конфуцій. Народився він у знатній, але збіднілій родині. Батько його був хоробрим воїном і відзначався великою фізичною силою. Він загинув, коли Конфуцію було всього три роки. Мати померла, коли хлопцеві виповнилося шістнадцять. Дитинство Конфуція було важким і бідним, але це не завадило йому стати освіченою людиною.

*Конфуцій,
китайський
філософ*

У часи, коли жив Конфуцій, бути освіченим означало володіти шістьма видами мистецтв: виконувати ритуали (правила поведінки), розуміти музику, стріляти з лука, управляти колісницею, вміти читати і знати математику, тобто вміти рахувати.

Спочатку Конфуцій був чиновником (державним службовцем), а потім заснував першу в Китаї приватну школу. За переказами, у нього було три тисячі учнів. Він ділився з ними своєю мудрістю і невдовзі став дуже знаменитим. До нього за порадою часто зверталися правителі давньокитайської держави.

Чого ж навчав Конфуцій?

Він вважав, що кожна людина повинна чесно робити свою справу, бути доброю та справедливою й жити за таким правилом: «Чого собі не бажаєш,

того не роби іншим». У сім'ї мають бути добрі стосунки: старші люблять молодших і піклуються про них, а молодші шанують своїх батьків.

Після смерті Конфуція на його честь у Китаї було побудовано кілька храмів. Будинок мудреця перетворено на музей. Учення Конфуція поширилося не тільки в Китаї, але й по всьому світу.

Багато висловів Конфуція стали крилатими. Їх часто вживають сучасні китайці. Наприклад: «Серед трьох, що йдуть, напевно, знайдеться той, хто гідний стати моїм учителем» (тобто у кожного є свої достоїнства, тому люди повинні вчитися один в одного).

Хто такий філософ? Чого навчав Конфуцій?

Поясни вислови Конфуція.

«Лише те помилка, що не можна виправити».

«Вчитися і не розмірковувати — марно втрачати час, міркувати і не вчитися — згубно».

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- досягти успіху можна різними шляхами;
- знання мають велике значення в житті людини.

Я ПРАГНУ

- стати освіченою людиною.

§ 7. Наполегливість — важлива риса характеру людини

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Якими шляхами можна досягти успіху?

Доведи, що освіта має велике значення для людини.

Знайди у словничку (с. 141) слово **талант**. Довідайся його значення.

Прочитай притчу про таланти.

Один багатий чоловік збирався їхати в далеку країну. Залишаючи будинок на слуг, він забезпечив їх грошима. Одному дав п'ять талантів, другому — два, а третьому — один талант.

Минуло багато часу. Господар раптово повернувся й покликав своїх слуг, щоб дізнатися, як вони розпорядилися талантами.

Виявилося, що перший вдало використав гроші й виручив ще п'ять талантів. Другий теж подвоїв отримане. Господар був задоволений і обіцяв нагородити працюючих слуг.

А третій приніс лише те, що йому було дано, бо просто закопав срібло в землю до повернення господаря. Господар розсердився і назвав слугу лінивим. За те, що слуга не подбав про примноження грошей, господар більше не довірятиме йому нічого.

Ось чому здібності людини відтоді зазвичай називають талантами. Кожна людина отримала щось: умілі руки або ясний розум, дар творити або просто добре серце. І це не має лежати мертвим грузом. Не можна «заривати талант у землю».

За О. Менем, богословом, проповідником

Чому не можна «заривати талант у землю»?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Які риси характеру людини допомагають їй не «заривати свій талант у землю»?

ОЗНАЙОМСЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Прочитай текст.

Секрет Пеле

Справжнє ім'я видатного бразильського футболіста — Едсон Арантіс ду Насіменту. Він народився 23 жовтня 1940 року в Бразилії в бідній родині. Футбол завжди був улюбленою грою Едсона. Його

батько в минулому теж був футболістом. Саме він став першим учителем сина. У сім років Едсон почав виступати за місцеву дитячу команду, у сімнадцять — став чемпіоном світу.

Двадцять один рік грав Пеле у футбол. Він став триразовим чемпіоном світу та дворазовим володарем Міжконтинентального кубка. Пеле визнано «Кращим спортсменом» і «Кращим футболістом ХХ століття».

У чому ж секрет Пеле? У його здібностях і характері. Пеле швидше за всіх бігав, вище за всіх стрибав. Незважаючи на свої видатні здібності, він багато тренувався, відпрацьовуючи футбольну техніку.

Король футболу завжди був доброзичливим, чуйним і м'яким у стосунках з оточуючими. Він ніколи не зазнавався і вважав, що футбол — це командна гра: «Без спільних зусиль перемога у футболі неможлива».

Після того, як Пеле залишив великий футбол, він пропагує його в різних куточках світу, знімається в кіно, пише пісні. Король футболу відкрив свою футбольну школу, у якій діти з бідних сімей навчаються безкоштовно.

Люди всього світу любили й люблять Пеле. Коли в Африці він брав участь у матчах, на два

дні припинялася війна. А коли Пеле написав автобіографічну книгу «Я — Пеле», неграмотні бразильці почали вчитися грамоти, щоб самостійно прочитати мемуари знаменитого співвітчизника.

Пеле каже: «Кожен хлопчик у світі хоче грати, як Пеле, і на мені лежить величезна відповідальність — показати їм не тільки яким повинен бути футболіст, але і якою має бути людина».

Завдяки чому Пеле став видатним футболістом? Які риси характеру Пеле тобі сподобалися? Чому? Пеле вважає, що на футбольному полі треба дотримуватися таких правил: «Думай, вирішуй, виконуй». А на твою думку, чи підходять ці правила для життя?

Прочитайте й поясніть подані вислови.

Треба бити вмінням, а не кількістю.
Сам гинь, а товариша рятуй.
За одного вченого трьох невчених дають.
Хто наляканий, той наполовину побитий.

О. Суворов, видатний полководець

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- наполегливість — важлива риса характеру, яка допомагає досягти обраної мети.

Я ПРАГНУ

- бути наполегливим у досягненні своєї мети.

ЛЮДИНА СЕРЕД ЛЮДЕЙ

§ 8. Роль спілкування в житті людини

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Закінчи речення.

- Золоте правило спілкування полягає ...

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Навіщо людині потрібне спілкування? **i**

Розгляньте малюнки. Як спілкуються діти?

Чи потрібно вчитися спілкування?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Що таке спілкування?
- Яку роль відіграє спілкування в житті людини?

Знайди у словничку (с. 141) слово **спілкування**. Довідайся його значення.

Пояснить поданий вислів.

Спілкуйся з тими, у кого можна чогось навчитися. І буде твоє спілкування з друзями школою знань, а бесіда — вишукано приємним навчанням: дивись на друзів як на наставників і приправляй користь від навчання насолодою від розмови.

*Б. Грасіан-і-Моралес,
іспанський письменник і філософ*

Важко уявити наше життя без спілкування. Воно супроводжує людину скрізь: у сім'ї та школі, на роботі, під час занять спортом, у подорожах і за читанням книжок. Люди спілкуються задля обміну знаннями, досвідом.

Ти спілкуєшся з батьками, вивчаючи традиції своєї родини. Ти спілкуєшся з учителями, навчаючись читати, писати, рахувати, висловлювати свої думки. Ти спілкуєшся із друзями, навчаючись краще розуміти людей і себе.

Спілкування для людини — великий скарб.

Історія знає випадки, коли маленька дитина була позбавлена спілкування з людьми. Така дитина виживала в природному середовищі: шукала їжу, місце, де можна сховатись від непогоди. Але за відсутності спілкування з людьми вона не

набувала людських якостей: не вміла ходити на двох ногах, говорити, думати і взагалі робити те, що зазвичай уміють люди.

Людина стає людиною тільки в суспільстві: вчиться говорити, набуває різних побутових навичок, накопичує знання, вчиться розуміти себе та інших людей.

Спілкування приносить різні почуття, і не завжди вони бувають приємними. Щоб стосунки з людьми були корисними та приємними, треба вчитися спілкуватися.

Розгляньте малюнки. Як спілкування допомагає людині?

Проведи дослідження «Я спілкуюсь і навчаюсь». З ким ти спілкуєшся протягом доби? Розкажи, чого ти навчаєшся і що ти відчуваєш, коли спілкуєшся зі своїми рідними, друзями, вчителями.

Прочитайте думки людей, що виникають під час спілкування. Виберіть ті з них, що роблять спілкування приємним та прийнятним для всіх учасників.

- Я важлива людина, а ти ні.
- Я важлива людина, і ти важлива людина.
- Мене слід вислухати, а на те, що ти говориш, можна не звертати уваги.
- Я хочу, щоб мене розуміли, і ти хочеш, щоб тебе розуміли.
- У мене є почуття, і в тебе є почуття.

Психологи вважають, що для успішного спілкування корисно знати ці важливі слова. Прочитай їх. Чи згоден ти із психологами?

- Шість важливих слів: «Я визнаю, що припустився цієї помилки».
- П'ять важливих слів: «Ти зробив це просто чудово».
- Чотири важливих слова: «А як ти вважаєш?»
- Три важливих слова: «Порадь, будь ласка».
- Два важливих слова: «Щиро дякую».
- Найважливіше слово: «Ми».

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- спілкування дуже важливе для людини;
- без спілкування людина не розвивається.

Я ПРАГНУ

- вивчити правила спілкування й дотримуватися їх.

§ 9. Культура поведінки

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

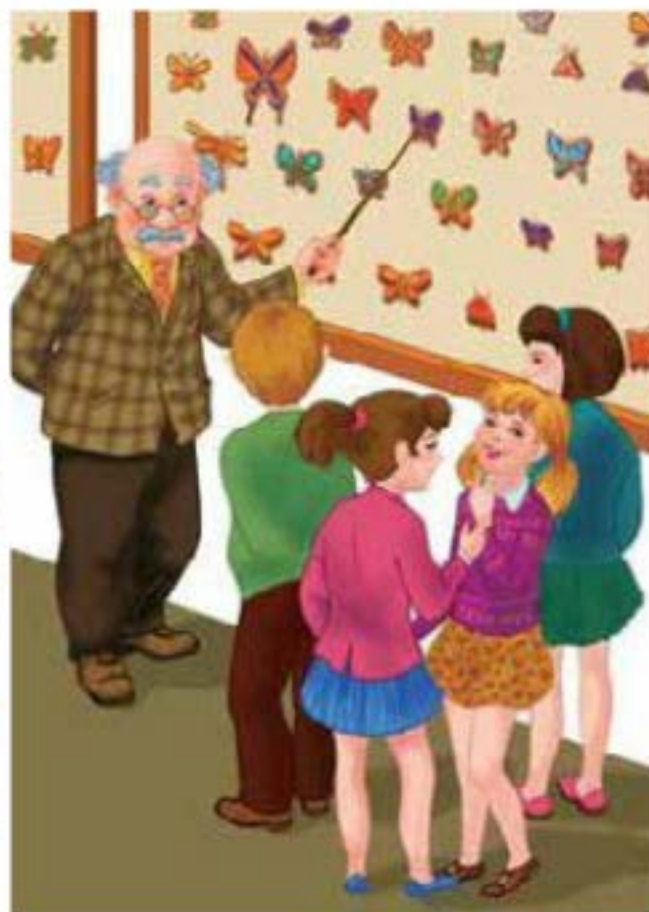
Які правила поведінки ти виконуєш як учень?

Які правила поведінки ти виконуєш як молодший член сім'ї?

Які правила поведінки ти виконуєш у транспорті як пасажир?

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Розкажи за малюнками, які правила поведінки порушують діти. До чого це призводить?

Прочитайте оповідання Василя Сухомлинського.

Наїлися, встали і пішли

У старенької бабусі біля хати росте велика яблуня. Рясно вона вродила цього року. Аж гілля гнеться.

Прийшла осінь. Достигли яблука. Ідуть зі школи три веселі хлопці — Петро, Микола та Іван. Бачать, на дереві яблука висять, пахучі, червонобокі.

Петро й каже:

— Давайте попросимо в бабусі яблук.

Попросили. Бабуся й запрошує:

— Ідіть, діти, нарвіть собі яблук, їжте.

Нарвали хлопці повне відро яблук. Сіли, їдять. А недогризки біля хати кидають. Наїлися, встали й пішли собі додому. І подякувати забули, а про недогризки вже й казати нічого: лежать.

Устала старенька, зітхнула та й пішла недогризки збирати. Позбирала й козі віддала.

Як ви оцінюєте вчинок хлопців? Чи можна вважати їх вихованими? Яке правило поведінки порушили хлопці?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Які існують правила культурної поведінки?

Знайди у словничку (с. 138) словосполучення **культура поведінки**. Довідайся його значення.

Ознайомся з думкою інших людей

У людині все має бути прекрасним:
і обличчя, і одяг, і душа, і думки.

А. Чехов, російський письменник

Розкажіть за схемою, із чого складається культура поведінки.

Прочитай уривок із книги Дмитра Ліхачова «Листи про добре та прекрасне».

Про виховання

Отримати гарне виховання можна не тільки у своїй родині або в школі, а й... у самого себе.

Треба тільки знати, що таке справжня вихованість.

Д. Ліхачов,
видатний
філолог
та історик

Я переконаний, наприклад, що справжня вихованість виявляється, насамперед, у себе вдома, у своїй родині, у стосунках зі своїми рідними.

Вихована людина — це та, яка хоче й уміє рахуватися з іншими, це та, кому власна ввічливість не тільки звична й легка, але й приємна. Це та, яка в рівній мірі ввічлива і зі старшим, і з молодшим роками і за станом.

Вихована людина з будь-якого боку не веде себе «голосно», економить час інших («Точність — ввічливість королів», — говорить приказка), обов'язково виконує дані іншим обіцянки...

В основі поведінки вихованої людини лежить турбота про те, щоб людина не заважала іншій людині, щоб усі разом почувалися добре...

Для того щоб стати вихованою людиною, не треба запам'ятовувати сотні правил, треба запам'ятати одне — необхідність шанобливого ставлення до інших. А якщо у вас буде це і ще трохи винахідливості, то манери самі прийдуть до вас чи, краще сказати, прийде пам'ять на правила гарної поведінки, бажання й уміння їх застосувати.

Яку людину Дмитро Ліхачов вважає вихованою?

Доповніть схему, скориставшись змістом листа «Про виховання».

Які ознаки вихованої людини стосуються культури мовлення?

Які — культури зовнішнього вигляду?

Які — культури спілкування?

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- головне правило культурної поведінки — шанобливе ставлення до людини.

Я ПРАГНУ

- виконувати правила культурної поведінки.

§ 10. Вчимося бути культурними у спілкуванні, мовленні, зовнішності

Повтори те, що знаєш

Які «чарівні» слова ти знаєш? Вибери серед запропонованих слів спочатку слова прохання, а потім — слова подяки.

Будь ласка, прошу, доброго здоров'я, спасибі, перепошую, добрий день, на все добре, здрастуйте, даруйте, вибачте, до побачення, привіт, не відмовте в люб'язності, простіть, дякую вам.

Поділися своїми думками

Поясни, як ти розумієш прислів'я.

- Говорити і не думати — те ж саме, що стріляти і не цілитись.
- На неохайній людині всяка одежа погана.
- Ласкаві слова — що весняний дощ.
- Від теплого слова і лід розмерзається.

Ознайомся з думкою інших людей

Прочитай оповідання. Поміркуй, чому діти так повелися?

Один учений запропонував дітям з африканського племені пограти. Він поставив біля дерева кошик з фруктами і звернувся до дітей: «Той

із вас, хто першим добіжить до дерева, отримає всі солодкі фрукти». Коли він зробив знак дітям почати забіг, вони міцно взялися за руки і побігли всі разом, а потім всі разом сиділи й насолоджувалися смачними фруктами.

Вражений учений запитав у дітей, чому вони побігли всі разом, адже кожен з них міг насолодитися фруктами сам. На це діти відповіли: «Обонато». На їхній мові це означало: «Я існую, тому що ми існуємо».

Хіба можна бути щасливим, якщо всі інші нещасні? «Обонато».

 Як ти розумієш вислів «Я існую, тому що ми існуємо»? Чи дотримуються діти Золотого правила спілкування?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Як дотримуватися правил культурної поведінки?

Знайди у словничку (с. 137–139) слова **культура мовлення, культура спілкування, етикет**. Довідайся їхні значення.

Правила різних видів етикету виходять з основних норм поведінки. Розкажіть за схемою, який буває етикет. **i**

Поясни значення прислів'їв.

- Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш.
- Добре тому жити, хто вміє говорити.
- Не хочеш почути поганих слів, не кажи їх сам.
- Треба знати, де що казати.

Основні правила мовленнєвого етикету

1. Молодші першими вітаються з людьми старшого віку.
2. Чоловік першим вітається із жінкою.
3. У приміщенні першим вітається той, хто заходить.
4. Залишаючи приміщення, обов'язково прощаються.
5. У селі вітаються з усіма односельцями і навіть з незнайомими людьми.
6. Не можна вживати брутальні, лайливі й образливі слова.
7. Батьки не повинні сваритись у присутності своїх дітей.

Які з перелічених правил є правилами вітання та прощання? Чи намагаєшся ти виконувати ці правила?

Знайди фрази, які містять слова, що засмічують мовлення.

- Я, значить, дивлюся, а він, значить, ...
- У своєму мовленні вживай слова, значення яких розумієш.
- Вона, коротше, говорить, говорить, а я, коротше, ...
- Синій шарф коротше, ніж червоний шарф.
- Цей вислів дуже складний.
- Я, цей, пішов у кіно, а там, цей ...

Проведи дослідження «Правила культурного спілкування».

Які ситуації та репліки є прикладами культурного спілкування? До яких наслідків може призвести порушення правил культурного спілкування?

Наведи приклади ситуацій, коли треба говорити тише або гучніше, ніж зазвичай.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- ставлення оточуючих до людини визначається її поведінкою.

Я ПРАГНУ

- дотримуватися правил культурної поведінки.

§ 11. Правила поведінки в гостях. Правила гостинності

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Що мав на увазі філософ Конфуцій, коли стверджував: «Усі чесноти мають своїм джерелом етикет»? Поясни значення слова «етикет».

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Що таке гостинність?

Розкажіть за малюнками, як зустрічають гостей у різних народів. Чи можна вважати гостинність відповідальною справою? **i**

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Що таке гостинність?

Знайди у словничку (с. 136) слово **гість**. Довідайся його значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Які правила гостинності існували в Київській Русі?

А куди підете і де станете,— напоїть, нагодуйте краще стороннього; а ще краще вшануйте гостя, звідки він до вас не прийде,— чи простий, чи знатний, чи посол,— якщо не можете дарунком,— то їжею і питвом. Вони бо, мимоходячи, прославлять чоловіка по всіх землях — або добрим, або лихим.

*Володимир Мономах,
Великий князь Київський*

Як ти розумієш прислів'я?

- Хто людям дім відкриває, той без друзів не буває.

Гостинність — народна традиція з любов'ю та повагою приймати й пригощати гостей, а також готовність і бажання це робити.

З давніх часів наші предки вірили, що «гість у дім — Бог із ним», тому гостей приймали щедро, мали навіть окреме приміщення, призначене для цього. Там був стіл з різними напоями

та стравами, накритий чистою скатертиною. Гостя обов'язково запрошували сідати, що пов'язано з різними прикметами: «Сідайте, аби діти спали», «Сідайте, аби квочки добре сідали (щоб рої сідали, щоб старости сідали, щоб усе добре сідало)». Пригощаючи, казали: «Чим багаті, тим і раді», «Чим хата багата, тим і рада», «Що хата має, тим і приймає».

Звичай ходити в гості й приймати гостей з'явився дуже давно. Вміння бути гостем, як і господарем, — справжнє мистецтво. Гостинність притаманна не лише окремим людям, а й цілим народам. Ця риса характерна і для українців...

 Які звичаї гостинності збереглися до наших днів? Як приймають гостей у твоїй родині?

 Прочитайте оповідання Василя Сухомлинського.

Матері ніколи...

До Толі, повільного, незворушного хлопчика, прийшов сьогодні гість — однокласник Сашко.

Толя дав йому книгу з малюнками, посадив на дивані, а сам пішов до буфета. Він знав, що там на нього чекає щоденна порція ласощів — баночка морозива.

Толя відчинив буфет, узяв баночку, ложечку й сів уминати. Коли він їсть морозиво, то забуває про все. Забув і про те, що на дивані сидить гість.

Коли вже доїдав, глянув на Сашка. Таким Толя ніколи його не бачив. Дивний якийсь він став. Немовби йому за щось дуже-дуже соромно.

Толя поставив баночку на стіл, підійшов до Сашка й питає?

— Що з тобою?

— Нічого. Мені треба додому, — тихо мовив Сашко, встав і вийшов із кімнати.

Толя ще більше здивувався. Він не міг збагнути, що трапилось.

— Мамо, чого Сашко пішов додому? — спитав Толя в матері, що поралась на кухні.

— Ніколи мені дивитися не тільки за Сашком, а й за тобою.

 Чому Сашко пішов?

Як бути гарним гостем

- Приходь саме на ту годину, на котру тебе запросили.
- Із повагою стався до господарів та інших гостей.
- Нікому не завдавай зайвого клопоту.
- Не засиджуйся в гостях занадто довго.

Як треба приймати гостей

- Точно вкажи запрошеному час, коли будеш на нього чекати, назви мету запрошення: день народження, дружній обід тощо.
- Гостей має бути стільки, щоб вони не заважали одне одному. Психологи вважають, що найкраща кількість запрошених — до 12 осіб.
- Будь уважним до всіх гостей, скільки б їх не було і ким би вони не були.
- Не залишай гостей самих. Якщо тобі треба вийти на хвилину, попроси в гостей вибачення.
- Місця за столом розподіли заздалегідь. Праворуч і ліворуч від господаря сидять найпочесніші гості.
- На дрібниці — розбиту склянку, розлитий соус — уваги не звертай.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- гостинність — це готовність, бажання приймати гостей;
- існують правила гостинності.

Я ПРАГНУ

- виконувати ці правила.

§ 12. Культура спілкування. Конфлікти

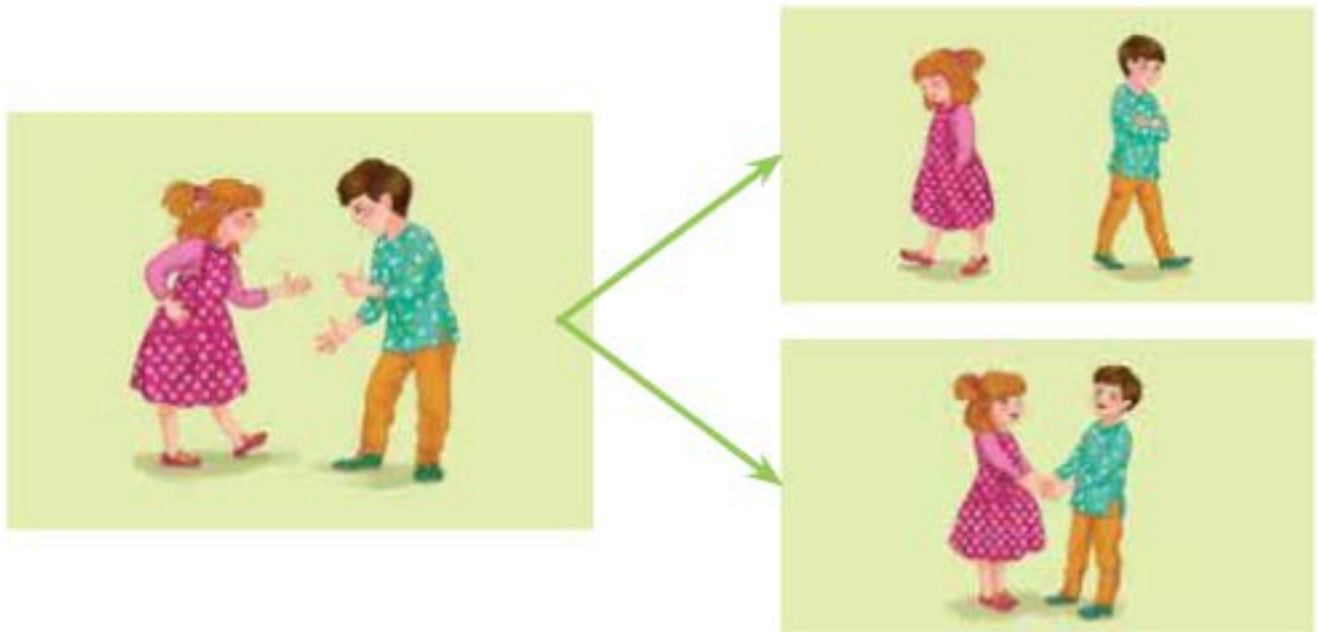
ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Прочитай слова. Добери з них синоніми до слова *сваритися*.

Лаятися, домовлятися, розглядати, сперечатися, цікавитися, конфліктувати, дискутувати, битися, показувати.

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Як ти розумієш, що таке конфлікт?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Що таке конфлікт?

Знайди у словничку (с. 137–140) слова **конфлікт**, **обговорення**, **дискусія**, **сварка**. Довідайся їхні значення.

Як ти розумієш висловлювання?

При старших годиться мовчати, премудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними і молодими мати згоду й бесіду вести без лукавства, а ще найбільше розумом вбирати, не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато, очі тримати донизу, а душу — вгору.

*(Володимир Мономах,
Великий князь Київський)*

Прочитайте вірш Марії Пригари. Чому на дівчинку сердяться у школі? Чи можна сказати, що вона постійно конфліктує зі своїми однокласниками? Дайте пораду дівчинці щодо її поведінки.

Тихенька дівчинка

Чого це на мене так сердяться в школі?
Тож я не чіпаю нікого ніколи.
Ні з ким не сварюся, сиджу собі тихо,
А з цього виходить одне тільки лихо.

Оце я сказала — така в мене звичка,—
 Що в Галі, як мишачий хвостик, косичка.
 Що в Каті спідничка — неначе з рогожі,
 Та ще й черевички на човники схожі.
 Що в Тані волосся нечесане досі,
 Що очі в Мар'янки маленькі та косі,
 Що в зошиті в Лесі самі тільки плями:
 Напевне, бруднючими пише руками.
 Я ж правду кажу їм... І що тут такого?
 Тож я не чіпаю ніколи нікого.
 Сиджу собі тихо і в школі, і вдома,
 І чом вони сердяться всі — невідомо!

- Проведи дослідження «У які конфлікти я потрапляю?». Розглянь схему, яку намалювали діти. Розкажи, із ким вони конфліктують. Намалюй свою схему.

Прочитайте уривок із казки Юрія Чеповецького «Неймовірні пригоди М'якуша, Нетака й Непосидька».

— Стривай! — вигукнув раптом Нетак.— Треба йти не так — треба крокувати строем!

Ця пропозиція всім сподобалася. Непосидько скомандував:

— Шикуйсь! — і одразу додав: — Цур, я перший! Я — командир!

— Ні, не так, — сказав Нетак.— Я — перший! Тільки М'якушеві було байдуже, де стояти. Проте як же все-таки вишикуватися? Непосидько знав, що Нетака не перетакати. Він почухав за вухом і сказав:

— Гаразд, ставай першим, а я піду останнім.

І вони вишикувалися. Першим став Нетак, у потилицю йому — М'якуш, а останнім — Непосидько.

Що допомогло героям твору домовитися?

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- конфлікт — це ситуація, за якої двоє або кілька людей не можуть дійти між собою згоди.

Я ПРАГНУ

- уникати конфліктів і вчитися їх розв'язувати.

§ 13. Культура спілкування. Давайте жити дружно

Повтори те, що знаєш

Що таке конфлікт? До чого можуть призвести конфлікти? Що таке мирилки? Які мирилки ти знаєш?

Поділися своїми думками

Як ти розумієш вислів «У спорі народжується істина»? Чи доводилось тобі брати участь у спорі? Чим він закінчився?

Прочитай вірш Анатолія Костецького. Яким чином можна залагодити конфлікт між дітьми?

Славкові, що з квартири сорок
Велосипед купили вчора.
Він зразу в двір його потяг,
Прудкого та дзвінкого,
Все хизувався ним,
Та нас не підпускав до нього.
Просила Іра:
— Славчик, дай, проїду до паркану! —
А він Ірині: — Не займай,
Бо дам — так враз одстанеш!
Просив Юрко:
— Ну дай хоч раз, проїду метрів двісті!
А він Юркові: Ач який! Собі купи та їзди!
І я просив. Та він:
— Моє!
І нам кататись не дає...

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Які існують шляхи розв'язання конфліктів?

Знайди у словничку (с. 136–137) слова **гідність**, **доброзичливість**. Довідайся їхні значення.

Прочитайте притчу про Езопа.

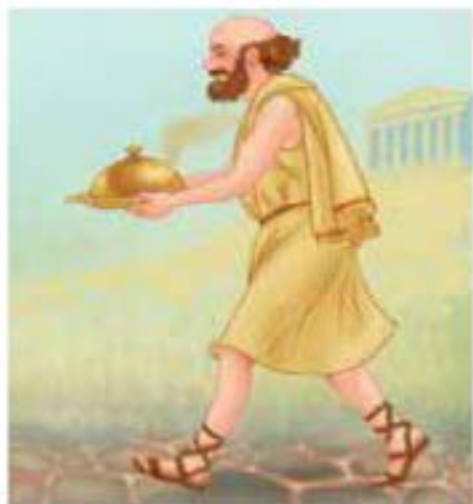
Одного разу філософ Ксанф, разом якого був Езоп, запросив гостей і звелів Езопу приготувати обід: першого дня — найгірший, другого дня — найкращий.

Першого дня на перше, на друге і на третє Езоп приготував язик.

— Чому ти подаєш одні язики? — запитали Езопа.

— Мені звеліли приготувати найгірший обід, а що може бути гірше за язик? Тільки тому, що ми маємо язик, ми засмучуємо одне одного, лаємося, брешемо, обманюємо, хитруємо й сваримось. Язык робить людей ворогами, руйнує міста, навіть цілі держави. Він приносить у наше життя горе й зло. Чи може бути щось гірше за язик?

Другого дня Езоп знову подав язик.

Господар і гості здивувалися.

— Мені веліли приготувати найкращий обід,— пояснив Езоп,— а що для філософа може бути краще за язик! За допомогою язика навчаємося, вирішуємо різні питання, просимо, вітаємо, миримося, даємо, отримуємо, виконуємо прохання, надихаємо один одного. Язик допомагає нам будувати міста, розвивати культуру. Думаю, що немає нічого кращого за язик.

Що хотів підкреслити Езоп, приготувавши однакові найкращий і найгірший обіди?

Ознайомся з думкою інших людей

Прочитай текст.

У своєму житті тобі доводиться сперечатися, заперечувати, не погоджуватися. Треба вміти робити це з гідністю. Що це означає?

По-перше, уважно вислухай людину, яка не згодна з твоєю думкою.

По-друге, якщо тобі щось незрозуміло, постав співрозмовнику питання.

По-третє, намагайся говорити спокійно, ніколи не ображай супротивника словами: вони тільки розпалять суперечку.

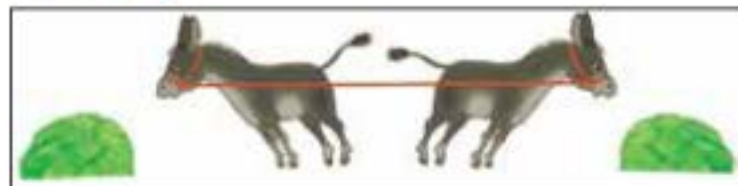
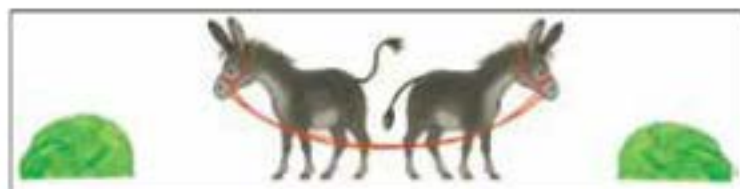

Що означає «вміти сперечатися з гідністю»?

Розгляньте малюнки. Як осликам розв'язати конфлікт? Дайте їм пораду.

Які з поданих рис характеру допомагають залагодити будь-який конфлікт?

Доброзичливість, жадібність, охайність, поступливість, милосердя, сміливість, чесність.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- існує багато способів уникнути конфлікту;
- у розв'язанні конфлікту можуть допомогти доброзичливість, милосердя і поступливість.

Я ПРАГНУ

- не вступати в конфлікти й гідно поводитись під час їх розв'язання.

§ 14. Людські чесноти

Повтори те, що знаєш

Закінчи речення.

- Людські чесноти — це ...

Поділися своїми думками

Розглянь зображення відомих тобі людей. Якими чеснотами відрізняються ці люди?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Які чесноти є найважливішими для суспільства?

Знайди у словничку (с. 137–139) слова **милосердя**, **делікатність**. Довідайся їхні значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Поясни подані прислів'я.

- Не одежа красить людину, а добрі діла.
- Добре ім'я краще багатства.

Прочитайте притчу.

Одного разу один старий мудрий індіанець, вождь племені, розмовляв зі своїм онуком.

— Чому бувають погані люди? — запитав його допитливий малюк.

— Поганих людей не буває, — відповів вождь. — У кожній людині є дві половини — світла й темна. Світла половина душі закликає людину до любові, доброти, чуйності, надії, щирості. А темна уособлює зло, егоїзм, руйнування, заздрість, брехню, зраду. Це як битва двох вовків. Уяви собі, що один вовк світлий, а другий — темний. Розумієш?

— Розумію, — сказав малюк, зворушений до глибини душі словами діда. Хлопчик на якийсь час задумався, а потім запитав: — Але який же вовк перемагає в кінці?

Старий індіанець ледь помітно посміхнувся:

— Завжди перемагає той вовк, якого ти годуєш.

До чого закликає світла сторона душі людини?

Ми не робимо нічого великого, ми робимо мало, але з великою любов'ю.

*Мати Тереза, черниця,
засновниця доброчинних місій*

Які чесноти притаманні матері Терезі та її помічникам?

Прочитай оповідання Василя Сухомлинського.

Чому дідусь такий добрий сьогодні?

Поліз Андрійко на шовковицю, бо привабили чорні ягоди. Навтішався вволю, а тут дощ пішов.

Пересидів Андрійко дощ. Хотів злазити з шовковиці, аж дивиться — сидить під шовковицею дідусь Петро. Вийшов після дощу в сад.

— Що ж його робити? — думає Андрійко. — Злазити з шовковиці — струсити на дідуся всю воду з листя, змокне під дощем, захворіє.

Сидить Андрійко, притулившись до гілки, боїться поворухнутися. Жде, коли дідусь до хати піде, а він все не йде. Вже сутеніти стало, коли підвівся дідусь, питає:

— Чому ти сидиш на дереві, онучку?

— Боюся струсити на Вас краплі, дідусю.

— Злазь, Андрійку!

Дідусь відійшов. Андрійко зліз із шовковиці. Дідусь пригорнув і поцілував Андрійка.

— Чому це дідусь такий добрий сьогодні? — з подивом подумав онук.

Про яку чесноту, притаманну Андрійкові, свідчить його вчинок?

Прочитай прислів'я. Які риси характеру людини засуджуються в народі?

- Хитрощами не довго проживеш.
- В роботі «ох», а їсть за трьох.
- У нього не розживешся і серед зими льоду.
- Не треба з тим жартувати, що болить.

Які чесноти народ поважає?

- Дружба та братство — найбільше багатство.
- Хто робить, той голим не ходить.
- Не краса красить, а розум.
- Кого почитають, того й величають.

Наведіть приклади поведінки людей, у яких виявляються чуйність і працелюбність.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- найціннішими чеснотами є розумна доброта, співчуття.

Я ПРАГНУ

- виховувати у своєму характері такі чесноти.

§ 15. Ознайомлення з громадянськими правами

Повтори те, що знаєш

Як називається країна, у якій ти живеш?

Кого називають громадянином?

У якому документі записано права й обов'язки громадян України?

Поділися своїми думками

Для чого потрібні правила життя в суспільстві?

Чи потрібно вивчати свої права та обов'язки?

Скориставшись таблицею, пригадай, які права ти маєш як дитина.

 Усі діти мають право на отримання інформації	 Усі діти є рівні у правах, ніхто не повинен їх порушувати
 Усі діти мають право на відпочинок і дозвілля	 Особлива турбота дітям-інвалідам
 Усі діти мають право на отримання освіти	 Особлива турбота дітям без сімей
 Усі діти мають право на медичну допомогу	 Кожна дитина має право на любов і спілкування

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Які права я маю як громадянин України?

Знайди у словничку (с. 136–140) слова **декларація, конституція, права, громадянські права, дискримінація**. Довідайся їхні значення.

Прочитай статтю 21 Конституції України.

Всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

Що таке право? Чому всі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах?

Ознайомся з думкою інших людей

Прочитай текст.

У вересні 2011 року на Генеральній Асамблеї ООН у Нью-Йорку було представлено малюнок, що став переможцем конкурсу «Логотип прав людини». Його автор — Предраг Штакіч із Сербії, спеціаліст з графічного дизайну.

Він так пояснює створений ним логотип: «У преамбулі Загальної декларації прав людини сказано, що права людини є основою майбутнього світу, в якому пануватимуть свобода, справедливість і загальний мир. Саме цю думку я і втілив у життя, створивши із двох універсальних символів — руки й голуба — новий символ».

Переможець конкурсу вважає, що навколо цього символу об'єднуються люди, здатні змінити світ на краще.

 Чому логотип має вигляд долоні, схожої на голуба?

 Прочитай вірш української поетеси Ірини Жиленко.

Дитя моє, права дитини
Ти муσιш вивчити сумлінно.
Це так потрібно, так важливо
Напевно знати в наші дні:
Коли з тобою справедливо
Вчиняють, а коли і ні.
Тож прочитай, завчи напам'ять.
Порадь і друзям прочитать.
Хай прочитають тато й мама,
Закони всім потрібно знать!

 Чому потрібно знати свої права?

Документи громадянина України

Твої права громадянина України

Ти маєш право на:

- життя та його захист
- громадянство
- відсутність дискримінації
- свободу совісті й релігійних переконань
- життя з батьками
- працю
- відпочинок
- захист життя і здоров'я
- освіту
- житло
- свободу слова
- отримання інформації
- користування досягненнями культури
- створення родини

Прочитайте вислів всесвітньо відомого мислителя.

Я не згоден з тим, що ви говорите, проте буду до останньої краплини крові захищати ваше право висловлювати свою думку.

Вольтер, французький філософ і письменник

Чому Вольтер готовий захищати права людей висловлювати думки, з якими він не згоден?

Розгляньте малюнки. Якими громадянськими правами ви користуєтесь у школі?

Пригадайте, у яких казках порушуються права героїв. Розкажіть про це.

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- громадянські права мають усі громадяни України, у тому числі я;
- ніхто на має права порушувати мої права. Я теж не маю права порушувати права інших людей.

§ 16. Ознайомлення з громадянськими обов'язками

ПОВТОРИ ТЕ, ЩО ЗНАЄШ

Які права має кожний громадянин України?
У якому документі записано ці права?
Хто їх гарантує?

ПОДІЛИСЯ СВОЇМИ ДУМКАМИ

Чи зобов'язані школярі добре вчитися?
Які ще обов'язки в них є?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Що таке обов'язки?
- Які в мене обов'язки як громадянина України?

Знайди у словничку (с. 139) слово **обов'язок**. Довідайся його значення.

ОЗНАЙОМСЯ З ДУМКОЮ ІНШИХ ЛЮДЕЙ

Обов'язок! Ти величне, велике слово. Це саме те велике, що підносить людину над самою собою.

І. Кант, німецький філософ

Прочитайте оповідання Василя Сухомлинського.

Кожна людина повинна

Мати з Петриком сіли у вагон і їдуть відпочивати в далеке південне місто на берег теплого моря.

Вечоріло. Мати послала постіль на одній лавці собі, на другій — Петрикові. Хлопчик з'їв смачну булку з курячою лапкою і яблуко. Ліг на м'яку подушку й питає матір:

— Мамо, Ви казали, що поїзд веде машиніст. А вночі хто?

— І вночі — машиніст, — каже мати.

— Як? — дивується Петрик. — Невже він уночі не спить?

— Не спить, синку.

— Ми спимо, а він ні? — ще більше дивується Петрик.

— Ні...

— Як же це так? — не може зрозуміти Петрик. — Йому ж хочеться спати.

— Хочеться, але він повинен вести поїзд. Кожна людина повинна.

— І я повинен?

— І ти повинен.

— Що ж я повинен?

Про які обов'язки йдеться в оповіданні?

Прочитай вірш Сергія Решетіло.

«Я маю право!» — скрізь лунає.
Права свої ж бо знає дівтора —
Та все частіше забуває —
«Обов'язки виконувать пора!»
Куди не глянь — одні розумні...
Усе, що хочеш, говори.
А де поділися слова літературні?
По коридорах чуються лайки.
І де повага до усіх довкола,
Чому ніхто не хоче зрозуміть?
Права для всіх одні єдині,
Не має права: інших не любить!

Про які права йдеться у вірші? Чому вони для всіх єдині?

Поясніть, як ви розумієте вислів «Права знай — обов'язки виконуй». Які у вас є обов'язки?

Я ДІЗНАВСЯ, ЩО

- існують не тільки права, а й обов'язки.

Я ПРАГНУ

- виконувати обов'язки громадянина України.

§ 17. Основні символи держави

Повтори те, що знаєш

Як називається країна, у якій ти живеш?
Які основні символи нашої держави? **i**

Поділися своїми думками

Що можна розповісти про країну за її символами?

Я ХОЧУ ДІЗНАТИСЯ

- Які основні державні символи України?

Знайди у словничку (с. 140–141) слова **символ**, **суверенітет**. Довідайся їхні значення.

Ознайомся з думкою інших людей

Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

(Конституція України, стаття 20)

Зверни увагу: всі назви державних символів України написано з великої літери!